

مقاله پژوهشی:

بایسته‌های الگوی تحول قوه قضاییه مبتنی بر گفتمان رهبری

۲۰,۱۰۰۱,۱,۷۴۶۷۲۵۸۸,۱۴۰۲,۷,۲۵,۱۰,۲

محمد مهدی خشنودی، ابراهیم عزیزی^۲

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۱۱/۲۳

تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۰۵/۱۵

چکیده

قوه قضاییه در راستای تعالی اهداف و پویایی در عملکرد در برهه‌های زمانی نیازمند بازسازی درونی و تحول اساسی است. هدف از این پژوهش گردآوری و دستیابی منسجم به گفتمان مقام معظم رهبری (مدظله العالی) در خصوص بایسته‌های الگوی تحول قوه قضاییه است. به منظور نیل به این هدف از تحلیل محتوای کمی و کیفی داده‌ها و روش نظریه داده‌بنیاد استفاده شده است؛ تجزیه و تحلیل داده‌هایی که از مجموعه بیانات، مکتوبات و ابلاغیه‌های مقام معظم رهبری (مدظله العالی) در بازه زمانی آغاز زعامت ایشان از تاریخ ۱۳۶۸/۳/۱۴ تا صدور ابلاغ انتصاب آیت‌الله رئیسی به ریاست سابق قوه قضاییه (۱۳۹۷/۱۲/۱۶) به دست آمده پس از سه مرحله کدگذاری باز، کدگذاری محوری و کدگذاری گزینشی به صورت هم‌زمان با استفاده از نرم‌افزار مکس کیو دی ای استخراج شده است. یافته‌های این پژوهش نشان می‌دهد که از منظر معظم‌له اولویت‌هایی همچون: انقلابی شدن، فساد ستیز شدن، استقلال و اقتدار قضایی در کنار عواملی همچون: امیدبخشی، نجات‌بخشی و آرامش‌بخشی قوه قضاییه از مؤلفه‌های اصلی الگوی تحول قوه قضاییه به‌شمار می‌آید.

کلیدواژه‌ها: قوه قضاییه، گفتمان مقام معظم رهبری، الگو، تحول.

۱- دانش آموخته دکتری مدیریت راهبردی دانش دانشگاه عالی دفاع ملی، نویسنده مسئول؛ رایانامه:

m.m.khoshnuodi@gmail.com

۲. استادیار دانشگاه تربیت مدرس

مقدمه

اساساً شکل‌گیری دستگاه قضایی در غالب حکومت‌ها بر پایه شعار ایجاد عدالت قضایی و حفظ حقوق عامه مردم است. در نظام اسلامی دادرسی، منصبی الهی است و از یکی از شئون حاکمیت بوده است؛ آیات متعددی از قرآن کریم بر این امر تأکید دارد.

فصل یازدهم قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران قوه قضاییه را به‌عنوان یکی از قوای سه‌گانه کشور شناخته و مسئولیت خطیر «تحقق بخشیدن به عدالت» را از وظایف اصلی آن برشمرده است (اصل یکصد و پنجاه و ششم). بارزترین نماد دستگاه قضایی به‌عنوان مرجع رسمی تظلمات و شکایات دادگستری و دادگاه‌ها هستند (اصل یکصد و پنجاه و نهم) که قضاوت و دادرسی، اصلی‌ترین وظیفه قوه قضاییه، به‌وسیله آنها به‌عمل می‌آید. از طرفی ارکان و ساختارهای دیگری در شاکله قوه قضاییه به‌طور مستقیم یا غیرمستقیم ایفای نقش می‌کنند؛ به‌عبارتی بخش‌های مختلف دستگاه قضایی، خودسازمانی یکپارچه را تشکیل می‌دهند که معمولاً در ارزیابی‌های عمومی این مجموعه یکپارچه موردتوجه اذهان و ارزیابی همگانی است که در دانش مدیریت از کل این تشکیلات به‌عنوان سازمانی واحد یاد می‌شود؛ به‌نحوی که برای مثال عملکرد یک قاضی، کارمند و حتی ضابط تحت امر، در کل مجموعه اثرگذار بوده و به‌نام کل سازمان (قوه قضاییه) تمام می‌شود. ارزیابی‌های عمومی از عملکرد قوه قضاییه نقش به‌سزایی در تغییر اهداف و فرآیندهای آن دارد؛ ازاین‌رو فشار افکار عمومی و نظرات متخصصین حوزه قضا در برهه‌های زمانی غیرقابل‌پیش‌بینی به ایجاد پارادایمی کمک می‌کنند که درنهایت به ایجاد تحول در دستگاه قضایی و احساس ضرورت در بازخوانی اهداف قوه قضاییه و تغییر عملکرد آن در راستای این اهداف منجر می‌شود.

منویات مقام معظم رهبری به‌عنوان یکی از مهم‌ترین الگوهای تحول دستگاه قضایی است که درعین حال خود دربردارنده‌ی انتظارات عمومی نیز به‌شمار می‌رود. گفت‌وگو امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی) که به‌صورت بیانات و مکتوبات ارائه شده است، منبعث از مشرب ناب

اسلام محمدی و آرمان‌های انقلاب اسلامی و متضمن انتظارات ایشان از قوه قضاییه است که در هر دوره از تصدی رؤسای محترم قوه قضاییه بخش‌هایی از آن به‌صورت غیر منسجم مورد عنایت و توجه قرار گرفته و در جهت اجرای این منویات تلاش‌هایی به‌عمل آمده است؛ اما فقدان الگوی یکپارچه و جامع که بایسته‌های این گفتمان را شامل شود همواره از نقایص عملکرد دستگاه قضایی به‌شمار می‌آید. در آخرین ابلاغیه انتصاب آیت‌الله ابراهیم رئیسی به ریاست سابق قوه قضاییه (مورخ ۱۳۹۷/۱۲/۱۶) به طرح تحول قوه قضاییه اشاره شده که اجمالاً در هشت بند تذکراتی که غالباً در بیانات و مکتوبات سابق نشانه‌های آشکاری از آن دیده می‌شود، مجدداً یادآوری شده است؛ پس از آن نیز در ابلاغیه حجت‌الاسلام محسنی اژه‌ای ریاست محترم قوه قضاییه بر اجرای آن تأکید گردید. تمامی این بیانات و مکتوبات (در جدول شماره دو موجود در آرشیو فصلنامه) گردآوری و دسته‌بندی شده است. فراوانی و تأکید بر واژه‌ها (در نمودار شماره یک) و تحلیل کمی آن اولویت‌ها و مسائل واجد اهمیت را مشخص کرده است. هدف این پژوهش آن است که تمام گفتمان معظم‌له را به‌صورت یکپارچه پس از جمع‌آوری و دسته‌بندی با روش داده‌بنیاد و با استفاده از نرم‌افزار مکس کیو دی (به شرح شکل شماره ۱) را به‌عنوان ارکان جهت‌ساز مشتمل بر دکرین، اهداف و سیاست‌ها ارائه دهد تا بلکه در هدایت، برنامه‌ریزی و اجرا در تحول قوه قضاییه مدنظر قرار گیرد.

قوه قضاییه در صدد آن است که از رهگذر اجرای احکام و حدود الهی و در نهایت برقراری عدالت، الگوی متمایز خود را نسبت به سایر نظام‌های حکومتی ارائه دهد؛ به‌روزرسانی فرآیندها و روش‌ها برای نیل به این هدف بر پایه افکار عمومی عدالت‌خواهانه اجتناب‌ناپذیر است؛ حتی گاه اهداف و اولویت‌ها را نیز در بر می‌گیرد.

در سال‌های پس از انقلاب اسلامی و در ادوار مختلف مدیران دستگاه قضایی، هر یک به‌نوبه خود با ارائه و به‌کارگیری طرح‌ها و برنامه‌های مختلف در مسیر ایجاد نظام حقوقی اسلامی و سازوکارهای متناسب آن با شعار تحول یا توسعه قضایی تلاش کرده‌اند؛ اما این تلاش‌ها نتوانسته معضلات دستگاه قضایی را رفع کند و تا حدودی مشکلات و آسیب‌های

نظام دادرسی باقی مانده و خواست عمومی و انتظارات تحول‌گرایانه مقام معظم رهبری با آنچه محقق شده فاصله دارد؛ موضوعاتی همچون اطاله دادرسی، افزایش سالانه ورودی پرونده‌ها به مراجع قضایی، نارضایی عمومی از نحوه برخورد بعضی از قضات، افزایش آمار زندانیان، فساد و عدم احساس عدالت در صدور و اجرای احکام و مشکلاتی از این دست موجب گشته تا این فاصله و شکاف بیشتر شود؛ بنابراین فقدان گردآوری منسجم و جامع نظرات تحول‌گرای مقام معظم رهبری و عدم توجه کافی به آن به عنوان بایسته‌های الگوی راهبردی قوه قضاییه موجب اتلاف وقت و سرمایه انسانی و مالی شده است.

نظام حقوقی اسلام یک نظام الهی است و مشروعیت قواعد حقوقی آن، از اراده تشریحی خداوند است. این نظام دارای مبانی است که باعث به وجود آمدن ویژگی‌ها و امتیازاتی برای این نظام حقوقی شده است. همان‌گونه که بیان شد یکی از مهم‌ترین شئون حکومت اسلامی برپاداشتن حق و احقاق حق صاحبان حقوق و درنهایت اجرای احکام و حدود الهی است و این مقصد جز با وجود دستگاه قضایی مستقل، عدالت محور، مقتدر، قاطع و استوار که با دقت و احتیاط و پرهیز از لغزش‌ها و انحرافات ضامن اجرای مقررات الهی باشد، قابل حصول نیست؛ به همین دلیل در حکومت اسلامی کمتر نهادی مانند قوه قضاییه مورد توجه بوده است؛ زیرا بار سنگین امنیت اجتماعی و جامعه بر عهده اوست.

تغییرات مکرر در ساختارهای قوه قضاییه همگی با انگیزه اصلاح و تحول صورت گرفته است، اما در مجموع نتوانسته توقعات به حق مردم و رهبری را برآورده سازد؛ این نارضایتی غالباً در نشست‌های مناسبی (هفته قوه قضاییه) توسط مقام معظم رهبری کمابیش به مسئولین قوه قضاییه گوشزد شده است. از طرفی انتظارات و توقعات روبه افزایش مردم از دستگاه قضایی و کارکردهای تخصصی آن ایجاد تحول و اصلاحات دستگاه قضایی را اجتناب‌ناپذیر می‌کند؛ برخی از صاحب‌نظران معتقدند تطبیق قوانین (و سیاست‌های حقوقی) با تحول جامعه باید دائمی باشد. اگر چنین انطباقی عملی نشود، بیم آن می‌رود که بین مردم و آنانی که مسئول مراقبت اجرای قوانین هستند، شکاف به وجود آید. این شکاف

افزایش رفتارهایی را که در حدود قانون قرار نمی‌گیرد، هموار می‌سازد (پیکا، ۱۳۷۰: ۱۰۴). از این رو دگرگونی مستمر در نگاه‌های قضایی امری بایسته و لازم است. بر همین اساس است که سرعت تحول در ساختارهای قضایی در جهان کنونی بسیار بیشتر از تغییر در ساختارهای سیاسی است. مهم‌تر از آن به‌عنوان یکی از منابع و مستندات تأکید کننده بر لزوم تغییر و اصلاح نظام قضائی در کشور می‌توان به سیاست‌های کلی قضایی کشور که در مجمع تشخیص مصلحت نظام تصویب و به تأیید مقام معظم رهبری رسیده است اشاره کرد؛ این سیاست‌ها در ۱۷ بند سیاست‌های کلی قضایی نظام جمهوری اسلامی ایران را بیان می‌کند تا نظام تقنینی، قضایی و اجرایی کشور در راستای تحقق این سیاست‌ها گام بردارند. اولین بند از سیاست‌های مزبور اشاره به «اصلاح ساختار نظام قضایی کشور در جهت تضمین عدالت و تأمین حقوق فردی و اجتماعی همراه با سرعت و دقت با اهتمام به سیاست‌های مذکور در بندهای بعدی» دارد.^۲

توجه به این مطلب ضروری است که ناکارآمدی نظام‌های حقوقی و سیاست‌های قضایی در اموری همچون افزایش جرائم و فقدان اثربخشی مجازات، اطلاع دادرسی، افزایش میزان طلاق و آسیب‌های اجتماعی، منحصر به یک کشور نیست؛ از این رو سازوکارهای قانونی برای تسهیل تحول در نظام‌های قضایی پیش‌بینی شده است؛ بنابراین تحول و اصلاح ساختار قضایی و حتی قوانین مرتبط با دادرسی کشورها امری عادی تلقی می‌شود. در کشور ما نیز برای ایجاد سهولت در اصلاحات و تحول قوه قضاییه، اصل یکصد و پنجاه و هشتم قانون اساسی مقرر داشته: «وظایف رئیس قوه قضاییه به شرح زیر است: ۱- ایجاد تشکیلات لازم در دادگستری به تناسب مسئولیت‌های اصل یکصد و پنجاه و ششم؛ ۲- تهیه لوایح قضایی متناسب با جمهوری اسلامی؛ ۳- استخدام قضات عادل و شایسته و عزل و نصب آنها و تغییر محل مأموریت و تعیین مشاغل و ترفیع آنان و مانند اینها از امور اداری طبق قانون». صرف نظر از میزان همکاری سایر قوا (مجریه و مقننه) با

۱. ژرژ پیکا، قاضی دیوان عالی کشور فرانسه و دبیر کل جامعه بین‌المللی جرم‌شناسی بوده است.

۲. روزنامه رسمی شماره- ۱۷۰۱۲- ۱۳۸۲/۵/۴

این وصف اختیارات تحول در ساختار و تشکیلات، سرمایه انسانی و همچنین لوايح قضایی و قوانین که هریک به‌عنوان ابزار اصلاحات و مؤلفه‌های تحول تلقی می‌شوند در اختیار رئیس قوه قضاییه است.

هدف این پژوهش جمع‌آوری و تبیین گفتمان مقام معظم رهبری در خصوص قوه قضاییه با رویکرد ضرورت تحول در قوه قضاییه و ارائه منسجم نتایج آن به‌منظور بهره‌مندی دست‌اندرکاران دستگاه قضایی از آن است. با توجه به فقدان پیشینه منسجم در خصوص الگوی تحول قوه قضاییه از نظر روش‌شناسی، این نوشته پژوهشی از نوع اکتشافی و ترکیبی بر مبنای تحلیل کمی و کیفی و همچنین از رویکرد داده‌بنیاد استفاده شده است. در میان روش‌های کیفی، روش‌های تحلیل و نظریه‌پردازی متن‌محور از جایگاه قابل‌توجهی برخوردارند که یکی از پُرکاربردترین آنها روش نظریه‌پردازی داده‌بنیاد یا نظریه‌مبنایی است که برای تکوین یک تئوری درباره موضوع پژوهش به‌کار می‌رود. نظریه‌مبنایی که از متغیرها و داده‌های کیفی بهره می‌گیرد، یک سلسله رویه‌های نظام‌مند است تا نظریه‌ای مبتنی بر استقرا درباره پدیده‌ای ایجاد کند. هدف نظریه‌مبنایی، گسترش تئوری است و نه توصیف صرف پدیده (خلیلی شورینی، ۱۳۸۹: ۷۴-۷۳).

در این پژوهش پس از گردآوری تمام بیانات و مکتوبات مقام معظم رهبری در بازه زمانی آغاز زعامت ایشان (۱۳۶۸/۳/۱۴) تا صدور ابلاغ انتصاب آیت‌الله رئیسی به ریاست قوه قضاییه (۱۳۹۷/۱۲/۱۶) و استخراج داده‌ها با استفاده از نرم‌افزار مکس کیو دی‌ای (به شرح شکل شماره ۱) مفاهیم در مقوله‌های مرتبط دسته‌بندی شده است (جدول شماره ۱) فراوانی واژه‌ها و تأکید آن (نمودار شماره ۱) پس از تحلیل کمی درنهایت جمع‌بندی و مورد تحلیل نهایی قرار گرفته است.

پیشینه‌شناسی تحقیق

جستجو در منابع قابل‌دسترس بیانگر آن است که در کنار معدودی از مقالات علمی پژوهشی مرتبط با موضوع بیشتر تحقیقات مرتبط و ارائه الگوها در رساله‌های دوره دکتری

تحت عناوین نظام حکومتی الگو در دانشگاه عالی دفاع ملی تدوین شده یا در دست تدوین و ارائه است.

آقای سعید دهقان در رساله دوره دکتری با عنوان «ارائه الگوی راهبردی در اداره امور نظام قضایی از طریق تدوین تجارب نظام ج.ا.ایران و بر اساس گفتمان ولایت فقیه و قانون اساسی» به سؤالات ده گانه مبتنی بر نظام حکومتی الگو و عنوان رساله پاسخ داده و در نهایت با جمع‌بندی نتایج حاصله، الگوی راهبردی تدوین و مدل مفهومی آن ترسیم شده است (دهقان، ۱۳۹۴).

در رساله دوره دکتری دیگری آقای اصغر جهانگیر با عنوان «الگوی مدیریت راهبردی منابع انسانی قوه قضاییه ج.ا.ایران مطالعه موردی قضات» این فرضیه را اثبات کرده که الگوی مدیریت راهبردی منابع انسانی قضات تحت تأثیر روش‌های والای اسلامی است (جهانگیر، ۱۳۹۲).

در مقاله علمی پژوهشی آقایان محمدجواد جاوید؛ محسن نامی با عنوان «جایگاه فرمان‌های مقام رهبری در حقوق اساسی جمهوری اسلامی ایران» این نتایج به دست آمده که (۱) بر اساس مبانی فقهی شیعه و مبانی حقوق اساسی در جمهوری اسلامی ایران، فرمان‌های مقام رهبری، به‌طور کلی بالاترین منبع حقوق اساسی در کشور به‌شمار می‌آید. (۲) درباره فرمان‌ها مصرح در قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران باید گفت که بنابر اصل اولیه برتری قانون اساسی، این فرمان‌ها پایین‌تر از قانون اساسی قرار می‌گیرند، مگر آنکه دلیلی برخلاف آن وجود داشته باشد و آن فرمان را بالاتر از مفاد قانون اساسی قرار دهد. (۳) درباره فرمان‌ها غیر مصرح در قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران باید گفت که بنا بر آن مبانی حقوقی و فقهی، این فرمان‌ها بالاترین منبع حقوقی کشور به‌شمار می‌آید؛ مگر اینکه در خود فرمان بر پایین‌تر بودن آن نسبت به قانون اساسی تصریح شود (جاوید و نامی، ۱۳۹۰).

در مقاله علمی پژوهشی دیگری با عنوان «الزامات و خط‌مشی‌های کلان عرصه عدالت پژوهی در اندیشه مقام معظم رهبری» آقایان عادل پیغامی و علیرضا سجادی به این نتیجه دست یافته‌اند که عدالت در شکل کلی خویش جایگاهی والا و راهبردی در نظام معرفتی و حکومتی اسلام و مصداق بارز آن یعنی نظام اسلامی داشته و دارد. این جایگاه با معرفی

دهه چهارم انقلاب اسلامی به نام «دهه پیشرفت و عدالت» اهمیتی روزافزون یافته و ضرورت حرکت به سمت اقامه چنین ارزشی را نیز بیش‌ازپیش کرده است. این تحقیق تلاش نموده تا با محور قرار دادن بیانات مقام معظم رهبری در حوزه عدالت و عدالت پژوهی، خط‌مشی‌های علمی این حوزه را تبیین کند. موارد بیان‌شده طیف وسیعی از فلسفه اداره، تعاریف عدالت، شاخص‌های عدالت، عدالت‌های مضاف است که عدالت را در بر می‌گیرند (پیغامی و سجادیه، ۱۳۹۳).

مفاهیم و مبانی نظری تحقیق

الگوی تحول قوه قضاییه

برای معنای لغوی تحول در لغت‌نامه دهخدا بیش از ۳۰ معنا آورده شده است از جمله؛ از جایی به جایی شدن، برگشتن از جایی به جای دیگر، انتقال از جایی به جایی دیگر اما در مفهوم اصطلاحی به‌خصوص در این پژوهش در گفتمان رهبری معظم^(مدظله‌العالی) تحول و تحول‌گرایی به تبعیت از معنای لغوی آن بیشتر معادل اصلاح مدنظر قرار گرفته است؛ اگرچه در نگاه اولیه شاید معنایی فراتر از اصلاح و معادل با دگرگونی از آن استنباط می‌شود.

مقصود از قوه قضاییه مجموع نهاد، سازمان‌ها و قواعد و مقرراتی است که به‌موجب قانون اساسی و بر اساس مبانی و برای تحقق اهداف آن، به‌صورت منظومه‌ای هماهنگ و منسجم درآمده است. در قوه قضاییه چه در دوره پیش از انقلاب اسلامی و چه پس‌از آن حرکت‌های سازنده‌ای در جهت اصلاحات قضایی صورت گرفته است که گاه با توفیق و گاه با ناکامی مواجه شده است. یک دوره بلافاصله پس از انقلاب اسلامی و همچنین کمابیش در هر دوره از دوران روسای محترم قوه قضاییه به‌ویژه در دوره ریاست آیت‌الله‌هاشمی شاهرودی (رحمت‌الله علیه) توسعه قضایی مورد توجه مسئولان ارشد قوه قضاییه بوده است.

الگوی تحول قوه قضاییه شامل الگویی است که در آن ابعاد، مؤلفه‌ها، شاخص‌ها و روابط بین آنها در ساختار و فرایند تصمیم‌سازی و تصمیم‌گیری با توجه به مؤلفه‌های نه‌گانه مدیریت راهبردی سه محور دکتترین، اهداف و سیاست‌ها که از آن به‌عنوان ارکان جهت‌ساز یاد می‌شود با شش محور مدیریتی: برنامه‌ریزی، هدایت، سازمان‌دهی، هماهنگی، پیاده‌سازی و اجرا، کنترل و ارزیابی تعریف شده و می‌تواند به‌عنوان مدلی مرجع و تعمیم‌پذیر در قوه قضاییه به‌کار رفته شود.

تعریف لغوی و اصطلاحی الگو

واژه الگو در معانی متعددی به‌کاررفته است. بنا به تعریف روشه، الگو یا مدل، طرح و نمونه‌ای است که از آن الهام گرفته و پیروی می‌شود و یا نسخه‌ای از آن برداشته می‌شود (روشه، ۱۳۷۹: ۴۴). الگو «چارچوبی مشخص و متناسب که محدوده‌ها را برای طی نمودن مسیر انجام کار تعیین کرده و می‌تواند تمامی فازها، مراحل اصلی، گام‌های هر مرحله و فعالیت‌ها را در خود معرفی نماید.» (صالح اصفهانی، ۱۳۸۷: ۱۶). الگو معمولاً به نمونه کوچکی از یک شیء بزرگ یا به مجموعه محدودی از اشیای بی‌شمار گفته می‌شود که ویژگی‌های مهم و اصلی آن شیء بزرگ یا اشیاء را داشته باشد. الگوها شبیه‌سازی واقعیت‌اند، مقایسه‌ای که رؤیت پیچیدگی‌های دنیای حقیقی را تسهیل می‌کند (بالمر، ۱۳۷۲: ۱۵). الگو، تصویری آینه‌وار از واقعیت نیست. بلکه برخی از زوایای واقعیت را برجسته کرده و کمک می‌کند تا روی بعضی از بخش‌ها و ارتباط میان آنها تمرکز کنیم و هم‌زمان به دیگر قسمت‌ها توجه چندانی نشان ندهیم. همین دو عامل ساده‌سازی و تمرکز موجب می‌شود تا الگوها به‌عنوان ابزارهای ارزشمند نظریه‌پردازی نمایان شوند (شومیگر و همکاران، ۱۳۸۷: ۱۳۲).

سطوح الگو

برای الگو، در سطوح مختلف تعاریف زیادی مطرح شده است. الگوها از سطح ساده تا سطح پیچیده، ابتدایی و راهبردی، دارای تعاریف و کاربردهای مختلفی هستند. با عنایت به

موضوع این پژوهش (قوه قضاییه) و با توجه به گستردگی و وسعت موضوعات مرتبط با قوه قضاییه از یک سو و با عنایت به اثرگذاری آن در همه ارکان جامعه الگو باید در سطح راهبردی تدوین و ارائه شود. مراد از الگوی راهبردی در تعریف صدرا و همکاران «الگوی راهبردی مدل پیشرفته‌ای است که با استفاده از آن چیدمان منطقی و هنرمندانه، عامل‌های اصلی و عرصه‌های راهبرد و رابطه‌های بین آنها به بهترین شکل ممکن ارائه شده و مورد بررسی قرار می‌گیرند» (صدرا و همکاران، ۱۹:۱۳۸۹).

الگو از منظر مقام معظم رهبری^(مدظله‌العالی)

الگو یک نمونه و نقشه جامع است که سمت و شیوه حرکت را برای تحقق هدف بیان می‌کند. مقام معظم رهبری^(مدظله‌العالی) در بیانات خود در اولین نشست اندیشه‌های راهبردی (۱۹/۹/۱۰) در خصوص «ماهیت الگو» چهار ویژگی را مطرح کرده‌اند:

۱. الگو یک سند بالادستی برای همه اسناد برنامه‌ای، چشم‌انداز و سیاست‌گذاری‌های کشور است.
۲. الگو یک نقشه جامع است و به ما می‌گوید به کدام سمت و به سوی کدام هدف حرکت کنیم.
۳. الگو باید کشور را از حرکت‌های بی‌هدف و زیگزاکی و سردرگم دور کند.
۴. در الگو باید وضعیت مطلوب و چگونگی رسیدن از وضع موجود به وضع مطلوب تصویر شود.

گفتمان رهبری در حوزه قوه قضاییه

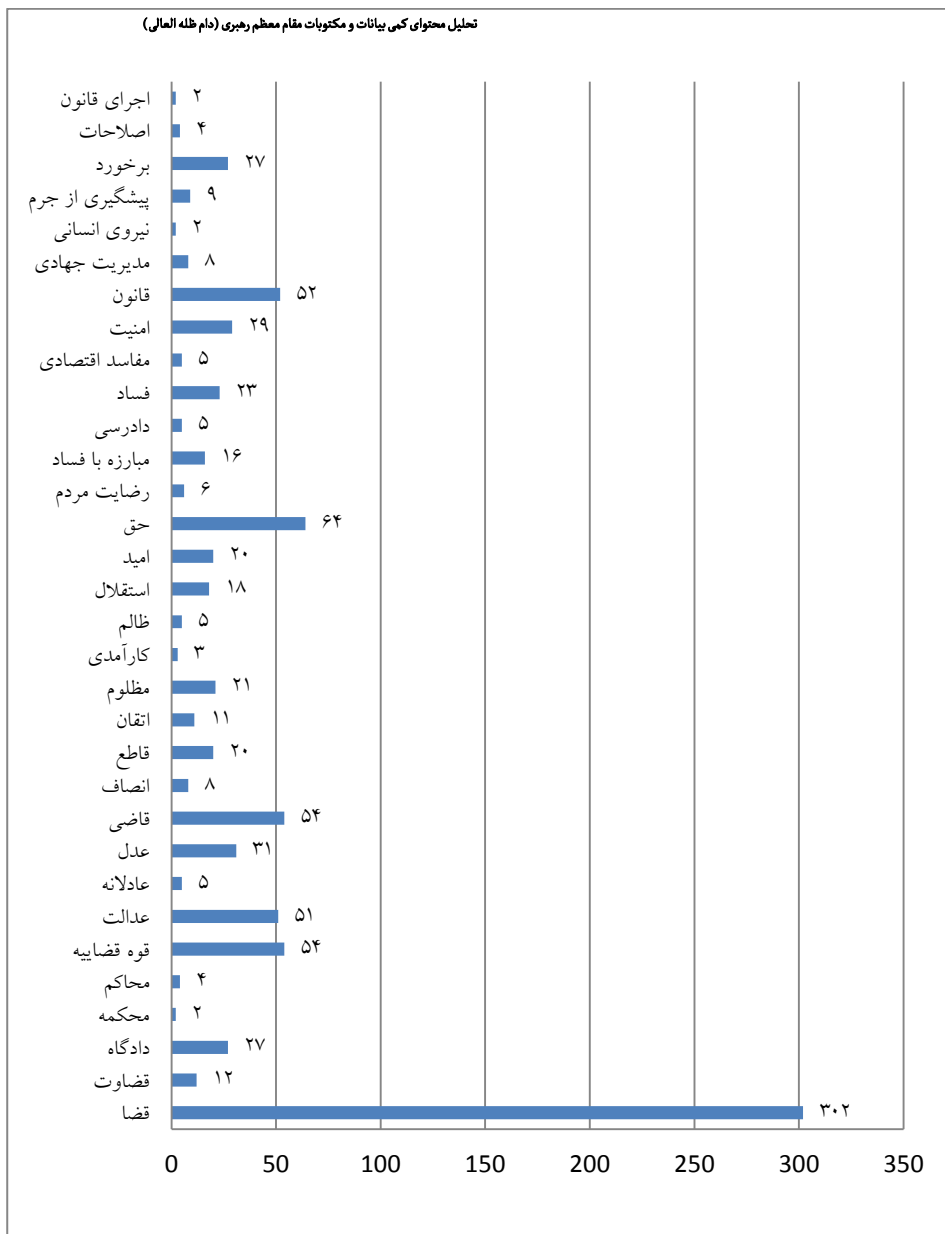
مراد از گفتمان رهبری همان گفتمان غالب جمهوری اسلامی ایران است که علاوه بر این که دربردارنده و بر پایه اندیشه‌ها، آراء، نظرات، رهنمودها و تدابیر حضرت خمینی (رحمت‌الله علیه) است از نظرات صریح و ضمنی مقام معظم رهبری (مدظله‌العالی) شکل گرفته است و ریشه در آموزه‌های دینی و اسلام ناب محمدی (صلی‌الله علیه واله و سلم) دارد و بر اساس اصل پیشرفته ولایت‌فقیه در تصمیم‌گیری‌ها و اداره امور کشور در

حوزه پیشرفت و عدالت برای مسئولان و کارگزاران نظام هدایت‌گر بوده و تصمیم‌ها و انجام فعالیت‌ها را در همه سطوح، همسو، هماهنگ و هم‌افزا می‌کند (دعا، ۱۳۹۱: ۹). گفتمان رهبری در حوزه نظام قضایی شامل بیانات ابلاغیه‌ها و تدابیر معظم‌له در حوزه قوه قضاییه است. برای دستیابی منسجم و دقیق به گفتمان مقام معظم رهبری در حوزه قوه قضاییه پس از جمع‌آوری گزاره‌های متنی برگرفته از بیانات و ابلاغیه‌ها از تارنمای معظم‌له با استفاده از نرم‌افزار مکس کیو دی‌ای کدگذاری باز، محوری و انتخابی، انجام شد و قضایای مستنبط از آن دسته‌بندی و ارائه می‌شود. برای رسیدن به نکات واجد اهمیت از منظر معظم‌له نیز با تحلیل کمی بیانات و ابلاغیه‌های معظم‌له در خصوص قوه قضاییه با شمارش کلمات محوری و مرتبط با استفاده از نرم‌افزار به شرح جدول شماره یک ارائه می‌گردد؛ ضمناً نمودار فراوانی واژگان محوری و مرتبط با قوه قضاییه به شرح نمودار شماره یک ارائه می‌شود.

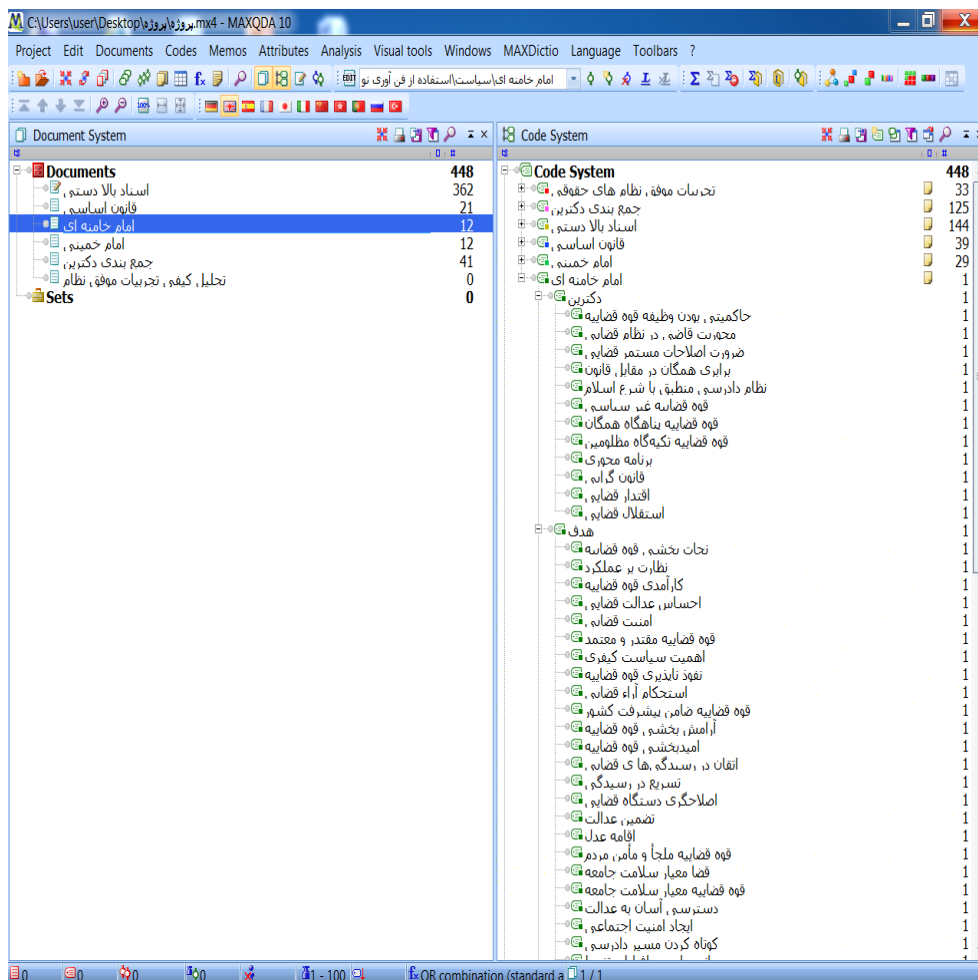
جدول شماره (۱) تحلیل کمی قوه قضاییه در بیانات، فرمان‌ها و ابلاغیه‌های امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی)

تحلیل محتوای کمی فرمایشات مقام معظم رهبری (دام‌ظله‌العالی)					
ردیف	کلمه	تعداد	ردیف	کلمه	تعداد
۱	قضا	۳۰۲	۱۷	استقلال	۱۸
۲	قضاوت	۱۲	۱۸	امید	۲۰
۳	دادگاه	۲۷	۱۹	حق	۶۴
۴	محکمه	۲	۲۰	رضایت مردم	۶
۵	محاکم	۴	۲۱	مبارزه با فساد	۱۶
۶	قوه قضاییه	۵۴	۲۲	دادرسی	۵
۷	عدالت	۵۱	۲۳	فساد	۲۳
۸	عادلان	۵	۲۴	مفاسد اقتصادی	۵
۹	عدل	۳۱	۲۵	امنیت	۲۹
۱۰	قاضی	۵۴	۲۶	قانون	۵۲
۱۱	انصاف	۸	۲۷	مدیریت جهادی	۸
۱۲	قاطع	۲۰	۲۸	نیروی انسانی	۲
۱۳	اتقان	۱۱	۲۹	پیشگیری از جرم	۹

۲۷	برخورد	۳۰	۲۱	مظلوم	۱۴
۴	اصلاحات	۳۱	۳	کارآمدی	۱۵
۲	اجرای قانون	۳۲	۵	ظالم	۱۶

نمودار شماره (۱) تحلیل کمی قوه قضائیه در بیانات، فرمان‌ها و ابلاغیه‌های امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی)

شکل شماره (۱) نرم افزار مکس کیو دی ای

نتیجه گیری

تحلیل آثار و نظرات و رویکردهای مقام معظم رهبری (مدظله العالی) درباره قوه

قضاییه و ضرورت تحول در آن

با توجه به مدت زعامت مقام معظم رهبری (مدظله العالی) و همچنین شرایط زمانی به خصوص عبور از دوران پرتلاطم انقلاب و جنگ تحمیلی و استقرار نظام اسلامی گفتمان معظم له با تمرکز، دقت و تفصیل همراه است. عمده مباحث مربوط به دستگاه قضایی در

دیدارهای منظم سالانه با قضات و مسئولین دستگاه قضایی به مناسبت گرامی داشت شهدای هفتم تیر مطرح شده است؛ به نحوی که بیانات دقیق و دسته‌بندی‌شده با کسب اطلاعات جامع با ذکر جزئیات از مجموعه قضایی و ارزیابی گزارش عملکردی است که غالباً متضمن انتظارات عمومی از دستگاه قضایی است.

برای دست‌یافتن به اهداف پژوهش و به‌منظور پیمودن مراحل فرایند نظریه‌مبنایی با استفاده از نرم‌افزار مکس کیو دی‌ای پس از بررسی گزاره‌های متنی (پیاده شده) فرمایشات مقام معظم رهبری^(مدظله‌العالی) کدگذاری باز، کدگذاری محوری و کدگذاری انتخابی؛ در سه محور دکترین، اهداف و سیاست‌ها نتایج به شرح آتی به‌دست آمد. با این توضیح که پس از استخراج بیانات و مکتوبات مقام معظم رهبری (مدظله‌العالی) در کلیدواژه‌های مرتبط با قوه قضاییه (واژگان: قضا، قضاوت، قاضی، دادرسی، دادگستری، دادگاه و سایر واژگان) هریک از گزاره‌های متنی انتخاب، از بطن آن مفاهیم ثانویه و سپس اولیه استخراج و متعاقب آن مقولات مرتبط (دکترین، اهداف و سیاست‌ها) و جای‌گذاری شد.

شمار کمی واژگان کلیدی مورداستفاده در بیانات، ابلاغیه‌ها و فرمان‌ها با استفاده از قابلیت نرم‌افزار متن‌کاو و جستجوگر کلمات مکس کیو دی‌ای استخراج و به شرح آتی ارائه شده است؛ همچنین نمودار فراوانی واژه حوزه نظام حقوقی دادرسی و واژگان مرتبط با آن در بیانات، ابلاغیه‌ها و فرمان‌های رهبری معظم (مدظله‌العالی) در نمودار مربوط نشان داده شده است. لازم به ذکر است واژگان مشابه مانند (فساد، مفاسد اقتصادی، امنیت، قانون، مدیریت جهادی، مظلوم، ظالم، کارآمدی، نیروی انسانی، برخورد، اصلاحات اجرای قانون، عدالت، حق، امید، قاطع و غیره) که مفاهیم غیر قضایی را نیز شامل می‌شود صرفاً از گزاره‌های متنی مرتبط با موضوع قضا استخراج شده و سایر مقولات غیر قضایی کنار گذاشته شده است.

سرانجام این نتیجه به‌دست می‌آید که مقام معظم رهبری (مدظله‌العالی) در بیانات و نامه‌ها و ابلاغیه‌ها جمعاً ۳۰۲ مرتبه به مفهوم قضا، قضاوت ۱۲ مرتبه و دادگاه ۲۷ مرتبه اشاره کرده‌اند که همواره با تأکید بر شان والا و جایگاه خطیر قضاوت همراه بوده است.

اهمیت قضا و قضاوت با در نظر گرفتن یکی از گزاره‌های متنی مهم در مقوله (محوریت قاضی در قوه قضائیه) با اشاره به این مطلب که «محور در قوه قضائیه، قاضی است. بقیه‌ی تشکیلات همه تدارکچی قاضی‌اند؛ همه در حکم نیروهای ستادی برای صف هستند. صف، قاضی است...» بیانگر اهمیت محوری قاضی در قوه قضائیه از منظر ایشان است. به‌علاوه تکرار (۵۴ مرتبه) واژه قاضی و تأکید بر عزیز داشتن قاضی در آخرین ابلاغیه انتصاب سید ابراهیم رئیسی به‌عنوان ریاست قوه قضائیه، و پس از آن در ابلاغیه انتصاب محسنی اژه‌ای به ریاست قوه قضائیه مؤید این مطلب است. مقام معظم رهبری (مدظله‌العالی) استقلال قضایی، اقتدار قضایی، قانون‌گرایی، برنامه محوری، قوه قضائیه تکیه‌گاه مظلومین، قوه قضائیه پناهگاه همگان، قوه قضائیه غیرسیاسی، نظام دادرسی منطبق با شرع اسلام، برابری همگان در مقابل قانون، ضرورت اصلاحات مستمر قضایی و تحول‌گرایی، حاکمیتی بودن وظیفه قوه قضائیه را به‌عنوان اهم مبانی نظری خود در حوزه نظام حقوقی دادرسی عنوان کرده‌اند؛ همچنین لزوم مبارزه با فساد و فساد ستیز شدن قوه قضائیه (۱۷ مرتبه تکرار)، برخورد (۲۷ مرتبه تکرار) با فساد و پیشگیری از جرم (۹ بار تکرار) در سال‌های متوالی مورد تأکید قرار گرفته است.

از نگاه حضرت آیت‌الله خامنه‌ای (مدظله‌العالی) ممانعت از بروز افراط و تفریط، کوتاه کردن مسیر دادرسی، ایجاد امنیت اجتماعی، دسترسی آسان به عدالت، قوه قضائیه معیار سلامت جامعه، قضا معیار سلامت جامعه، قوه قضائیه ملجأ و مأمن مردم، اقامه عدل، تضمین عدالت، اصلاح‌گری دستگاه قضایی، امیدبخشی قوه قضائیه، آرامش‌بخشی قوه قضائیه، نجات‌بخشی قوه قضائیه، قوه قضائیه ضامن پیشرفت کشور، استحکام آراء قضایی، نفوذناپذیری قوه قضائیه، قوه قضائیه مقتدر و معتمد، امنیت قضایی، ایجاد احساس عدالت، کارآمدی قوه قضائیه، نظارت بر عملکرد، از جمله اهداف و انتظارات اعلام‌شده ایشان از نظام قضایی است.

اهمیت سیاست کیفری، پیشگیری از جرم، جلوگیری از افزایش تعداد زندانیان، تقلیل طلاق توافقی، تنقیح و اصلاح قوانین، کادرسازی، جذب نیروی انسانی فاضل، رعایت

حدود شرعی در تحقیقات قضایی، اولویت بندی در برخورد با جرائم کلان، ضرورت مراقبت و نظارت بر قاضی، اجرای عدالت به مثابه پیشگیری از وقوع جرم، معاضدت قضایی نسبت به ضعفا، تقویت قوه قضاییه، ارتقاء اعتماد عمومی نسبت به دستگاه قضایی، ضرورت اطلاع رسانی به هنگام قوه قضاییه، کاهش تهاوت آراء بدوی و تجدیدنظر، نظارت قانون بر قوه قضاییه، حقوق اسلامی مایه پیشرفت، ساختار مناسب، تدوین برنامه جامع ارتقای قوه قضاییه، حبس زدایی، برخورد قاطع با مفسد قوه قضاییه، احیا و استیفای حقوق عامه، معرفی قضات درستکار، تحول سریع و با شتاب مناسب، جلب اعتماد افکار عمومی، استفاده از روش های برتر، طرد عناصر نامطلوب، جذب عناصر برجسته و کارآمد، کوتاه کردن فرایند دادرسی، گسترش کمی و کیفی محاکم دادگستری، آشنا کردن مردم به حقوق و مقررات، استفاده از فناوری نو، دانش و هوشمندی، اصلاح و تهذیب، درستکاری و امانت، سنجیدگی و سرعت، عدل و انصاف از سیاست های اعلامی ایشان در بیانات و ابلاغیه ها است که مسئولین دستگاه قضایی و قضات را ملزم به مراعات آن کرده اند.

مقام معظم رهبری ^(مدظله العالی) جمعاً ۵۲ بار از واژه قانون در بیانات و ابلاغیه ها مربوط به دستگاه قضایی استفاده کرده اند که بیانگر حساسیت ایشان به موضوع قانون گرایی است. واژه انصاف ۸ بار و واژه عدالت ۵۱ بار در بیانات و ابلاغیه های شریف ایشان صرفاً در دیدار با قضات و مسئولین قضایی یا خطاب به آنها ذکر شده که حکایت از حساسیت و توجه ایشان به مقوله عدالت قضایی دارد. همچنین تأکید بر احقاق حقوق مظلومین و معاضدت آنها (که واژه مظلوم ۲۱ بار در بیانات ایشان تکرار شده و واژه حق ۶۴ بار تکرار گردیده است) بر حمایت از حقوق افراد تأکید داشته اند.

پرداختن و توجه به محورهای شش گانه مدیریت در بیانات ایشان حاکی از نگرش جامع با اشاره به نکات دقیق و به روز مدیریتی و درعین حال دربردارنده انتظارات عمومی است؛ برای نمونه: تأکید بر ضرورت برنامه محوری دستگاه قضایی، اهمیت طراحی قوه قضاییه صد درصد اسلامی، لزوم ارائه برنامه جامع ارتقای قوه قضاییه (برنامه ریزی) لزوم مدیریت جهادی در قوه قضاییه (با ۸ بار تکرار)، پرهیز از ورود به دسته بندی های سیاسی،

هدایت) جذب و گزینش نیروی انسانی فاضل و کارآمد و کارسازی، توجه دادن به اصلاحات ساختاری در قوه قضاییه، **(سازمان‌دهی)** حفظ استقلال (۱۸ بار تکرار) قضایی و ضرورت تنقیح قوانین، کاهش تهاوت آراء، **(هماهنگی)** ضرورت سرعت و اتقان (۱۱ بار تکرار) در رسیدگی‌ها، اولویت‌بندی در برخورد با جرائم کلان، **(پیاپی، سازی و اجرا)** ضرورت مراقبت و نظارت بر قاضی، التزام به قانون و نظارت قانون بر قوه قضاییه، **(نظارت)** برخورد قاطع با کارکنان فاسد و متخلف قوه قضاییه، معرفی قضات عادل و درستکار به مردم **(کنترل و ارزیابی)** در بیانات و آثار و مکتوبات رهبری معظم (مدظله‌العالی) نشان می‌دهد در آثار ایشان، در کنار مفاهیم مرتبط با حوزه نظام حقوقی دادرسی، همواره با مضامین مختلف بر لزوم تحول دفعی در قوه قضاییه و ضرورت اصلاحات مستمر در دستگاه قضایی به‌عنوان لوازم اصلاحگری آن اشاره شده است.

با توجه به تأکید و تکرار واژه امید (۲۰ بار) در سال‌های متوالی و ضرورت ایجاد امید در مردم برای مراجعه به قوه قضاییه جهت احقاق حق مکرراً مورد تأکید واقع شده است؛ اهمیت این مقوله همراه با مقوله‌های دیگر مرتبط با امنیت قضایی و احقاق حق و احیای حقوق عامه به حدی رسیده که معظم‌له در سال ۱۳۹۵ برآیند تمام نظرات و انتظارات خود از دستگاه قضایی را که در مواضع و موقعیت‌های مختلف بیان کرده‌اند، در سه عبارت **امیدبخش، نجات‌بخش و آرامش‌بخش** خلاصه می‌فرمایند.

دال مرکزی در اندیشه و بیانات حضرت آیت‌الله خامنه‌ای ^(مدظله‌العالی)، «امید به احقاق حق در دستگاه قضایی» است. این مفهوم، همه‌ساله در بیانات ایشان مورد تأکید قرار گرفته است و در نظرات و بیانات ایشان در موضوعات مرتبط با قوه قضاییه به چشم می‌خورد. ایشان برقراری عدالت، امیدبخشی و نجات‌بخشی و آرامش‌بخشی را از تکالیف و مبنای کار دستگاه قضایی می‌دانند.

به‌همین ترتیب، عناصر در گفتمان مقام معظم رهبری ^(مدظله‌العالی) در موضوع نظام دادرسی عبارت‌اند از: قوه قضاییه تکیه‌گاه مظلومین، قوه قضاییه پناهگاه همگان، قوه قضاییه غیرسیاسی، اقتدار قضایی.

پیشنهاد

به نظر می‌رسد ضروری است که روسای قوه قضاییه و مدیران راهبردی قبل از هرگونه برنامه‌ریزی و اقدام، به گفتمان امام و رهبری در ارکان جهت‌ساز دکتترین، سیاست‌ها و اهداف مراجعه کرده و بر آن اساس به سازمان‌دهی، هماهنگی، هدایت و رهبری، کنترل و پیاده‌سازی و اجرا اقدام نمایند.

فهرست منابع و مآخذ

الف. منابع فارسی

- امام خامنه‌ای (مدظله العالی)، مجموعه بیانات، قابل دسترسی در: www.Khamenei.ir
- استراس، آنسلم و کوربین، جولیت (۱۳۹۳)، اصول روش تحقیق کیفی: نظریه مبنایی، رویه‌ها و شیوه‌ها، ترجمه بیوک محمدی، ناشر پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.
- پیغامی، عادل و سجادی، علیرضا، (۱۳۹۳)، الزامات و خط‌مشی‌های کلان عرصه عدالت پژوهی در اندیشه مقام معظم رهبری، *اندیشه مدیریت راهبردی*، سال هشتم، شماره دوم، دانشگاه عالی دفاع ملی.
- پیکا، ژرژ (۱۳۷۰)، *جرم‌شناسی*، ترجمه حسین نجفی ابرندآبادی، انتشارات دانشگاه شهید بهشتی.
- پژوهشگاه قوه قضاییه (۱۳۹۷)، *تحقیقات قضایی (نظام قضایی)*، ناشر مرکز مطبوعات و انتشارات قوه قضاییه، نوبت اول، سال
- مرکز مطبوعات و انتشارات قوه قضاییه (۱۳۸۷)، *توسعه قضایی (بر اساس اصل ۱۱۰ قانون اساسی و سیاست‌های کلی نظام جمهوری اسلامی)*، یه، چاپ اول.
- جاوید، محمدجواد و نامی، محسن (۱۳۹۰)، *جایگاه فرمان‌های مقام معظم رهبری در حقوق اساسی جمهوری اسلامی ایران*، پژوهشنامه حقوق اسلامی، سال دوازدهم، شماره دوم.
- جهانگیر، اصغر (۱۳۹۲)، *الگوی مدیریت راهبردی منابع انسانی قوه قضاییه ج.ا. مطالعه موردی قضات*، با راهنمایی ابراهیم حسن بیگی، رساله دکتری، دانشگاه عالی دفاع ملی.
- خلیلی شورینی، سیاوش (۱۳۹۱)، *روش‌های پژوهش آمیخته*، تهران: دانش‌پژوه (ویرایش دوم).
- دهقان، سعید (۱۳۹۴)، *ارائه الگوی راهبردی در اداره امور نظام قضایی از طریق تدوین تجارب نظام ج.ا. و بر اساس گفتمان ولایت فقیه و قانون اساسی*، راهنمایی و مشاوره اصغر جهانگیر، دکتر محمدرضا حسینی و مصطفی پورمحمدی، رساله دکتری، دانشگاه عالی دفاع ملی.
- ذوالفقاریان، محمدرضا و لطیفی، میثم (۱۳۹۰) *نظریه پردازی داده‌بنیاد*، تهران، دانشگاه امام صادق(ع).
- ریشه، گی (۱۳۷۹)، *کنش اجتماعی*، زنجانی‌زاده، هما، مشهد: دانشگاه فردوسی.
- سورین، ورنر و تانکارد، جیمز (۱۳۸۶)، *نظریه‌های ارتباطات*، ترجمه علیرضا دهقان، تهران، انتشارات دانشگاه تهران.
- سیاست‌های کلی قضایی کشور مصوب مجمع تشخیص مصلحت نظام، ناشر معاونت تدوین، تقیح و انتشارات قوانین و مقررات.

- شومیگر، پاملا جی؛ تنکارد، جمیز ویلیام؛ لاسورسا، دومینیک ال (۱۳۸۷)، نظریه‌سازی در علوم اجتماعی، انتشارات سمت.
- صالح اصفهانی، اصغر (۱۳۸۷)، الگوی مدیریت راهبردی نیروهای مسلح، رساله دکتری، به راهنمایی دکتر سیدحسین فیروزآبادی، تهران، دانشگاه عالی دفاع ملی.
- صدرا، علیرضا و راعی، جلال (۱۳۸۹)، الگوی راهبردی- فرهنگی برای دولت زمینه‌ساز ظهور، تهران، دانشگاه عالی دفاع ملی، ماهنامه راهبرد بومی، سال هشتم، شماره ۱۰۵، خرداد ۱۳۸۹.
- قانون اساسی، ناشر معاونت تدوین، تنقیح و انتشار قوانین و مقررات، چاپ اول.
- مقدمه‌ای بر طرح تحقیق نظام حکومتی الگو، تهران، انتشارات د‌عا.
- معاونت اجتماعی و اطلاع‌رسانی قوه قضاییه (۱۳۷۹)، فراسوی توسعه قضایی یک سال پس از انتصاب، ناشر مرکز مطبوعات و انتشارات، زمستان ۱۳۷۹.